พินิจ “ขณะปัจจุบัน” ในฐานะสภาวปรมัตถ์เพื่อการเจริญวิปัสสนา

พระมหาชิต ฐานชิโต[1] และ รศ.ดร.สุกิจ ชัยมุสิก[2]

[1]มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

[2]มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Email: chan10880@gmail.com

รับต้นฉบับ 22 กันยายน 2562; แก้ไข 10 ตุลาคม 2562; วันที่เผยแพร่ 31 ธันวาคม 2562

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการพิเคราะห์*ปัจจุบันขณะ*ในส่วนของปรมัตถ์และกระบวนการปฏิบัติโดยใช้ปัจจุบันขณะเป็นฐานของการพิจารณาขันธ์ห้าเพื่อให้เกิดปัญญาญาณเห็นไตรลักษณ์ซึ่งจะนำไปสู่การรู้แจ้งสภาพความเป็นจริงจนเกิดเปลี่ยนแปลงของจิต ความคิดและการแสดงออกทางการกระทำทางกายและวาจา จุดยืนของพระพุทธศาสนาคือการยืนยันว่า *ความจริงปรมัตถ์ดำรงอยู่เพียงชั่วขณะ* (Momentariness) ปัจจุบันขณะยังเป็นกุญแจสำคัญในการพัฒนาจิตตามหลักวิปัสสนาจนรู้แจ้งความเป็นจริงไม่ให้จิตหลงอยู่ในการยึดติดสิ่งต่าง ๆ ทั้งส่วนที่เป็นปัจจุบันหรือผูกพันอยู่กับภาคความคิดปรุงแต่งอดีตและอนาคตซึ่งผูกรัดจิตด้วยอำนาจของตัณหาความเห็น ปัจจุบันขณะเป็นฐานของการพัฒนาจิตเพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณ โดยพินิจดูจนรู้ความเป็นไปของสิ่งที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันอย่างที่มันเป็น (As they really appear) สรรพสิ่งถูกรวมอยู่ในช่วงเวลา *ขณะ* ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น หากเผลอหลงจนคิดเลยไปมากกว่าปัจจุบันขณะจะเกิดขึ้นเมื่อขาดสัมปชัญญะและสติตามกำกับภาวะของความเป็นปัจจุบันขณะ *ปัจจุบันขณะไม่ใช่เรื่องของเวลา* ซึ่งเป็นตัววัตถุวิสัยและสมมติ แต่เป็น*การทำงานของขันธ์ห้า* ซึ่งเป็นภาวะของการรวมปรากฏการณ์ทั้งหมดอยู่*ในช่วงขณะของจิตเกิดดับ* ในขณะที่ภาวะปัจจุบันขณะเป็นอัตวิสัยและปรมัตถ์ การคิดเอาปรากฏการณ์หนึ่งสืบเนื่องกันจนเกิดความเข้าใจผิดว่า*เป็นสิ่งมีอยู่อย่างหนึ่งในฐานะตัวตน* เมื่อปรากฏการณ์หนึ่งเกิดขึ้นก็ทำให้เกิดอีกปรากฏการณ์หนึ่งตามมาอย่างเป็นเหตุผลคือเป็นปัจจัยสืบต่อเนื่องกัน (สันตาน) การเกิดของขณะหนึ่งและต่อเนื่องอีกขณะหนึ่งคือจิตรวมเป็นอันหนึ่งเดียวกับการเกิดดับ ไม่ใช่ผู้เข้าไปเห็นความเกิดดับ มิเช่นนั้นจิตจะหลงไปกับความคิดว่าตนเองเห็นความเกิดดับ ในการปฏิบัติจิตต้อง*เป็นหนึ่งเดียวกับการเกิดดับ* ความจริงของปัจจุบันขณะจึงสิ่งจริงแท้ของจิตและสรรพสิ่ง ณ ขณะปรมัตถ์ โลกและจิตจึงดำรงอยู่เพียงชั่วขณะซึ่งต้องเป็นประสบการณ์ที่เชิงอัตวิสัยของผู้เจริญวิปัสสนาไม่ใช่วัตถุวิสัยซึ่งเกิดจากความคิดปรุงแต่งทั้งหลายเป็นเพียงสมมติบัญญัติภาษา

คำสำคัญ: ปัจจุบันขณะ ปรมัตถ์ วิปัสสนาภาวนา อัตวิสัย วัตถุวิสัย

Reconsidering "Momentariness" as Savabhava of Absolute Truth for Insight Cultivation

Phramaha Jit Ṭhānjitto[1] and Assoc. Prof. Dr. Sukit Jaimusik[2]

[1]Mahachulalongkornrajavidyalaya University Palisuksa Buddhagosa Campus

[2]Mahamakut Buddhist University

Email: chan10880@gmail.com

Retrieved September 22, 2019; Revised October 10, 2019; Accepted December 31, 2019

Abstract

This article aims to present the concept of 'momentariness' as the absolute truth analyzing both the principle and the process of mental development based on insight meditation in order to create wisdom, it is to experience Tilakkhana which will lead to enlightenment.

Buddhism ontologically stands on insisting the momentary absolute truth. It is the key for mental development for realizing the truth preventing delusion and attachment in both of past and future involvement caused by the power of desire, wrong view. The momentariness can be applied for seeing the coming and going objects presenting at right now as they really appear. It may find that everything is included within on moment. If one falls to follow the thought over the present moment, he will fall to grasp other emotions without mindfulness and awareness. The momentariness is not the time which is objective and conventional but the functioning of five aggregates included all phenomena within the moment of rise and fall of consciousness while the momentariness is subjective and absolute. Thinking on separating one situation to another situation continuously causes the wrong view on linking them as Self. It is obvious that one situation arises and falls, then generating another situation as one moment with consciousness. This is consciousness' function not concern about the thinker who sees rise and fall. In practical aspect, there must be unity of all of rise and fall, world existence, thought, mind, mattes as the absolute truth within one momentariness, therefore it must be subjective not objective (thought) caused by conventional language to practitioners.

Keywords: Momentariness, Absolute truth, Insight Development, Subjective, Objective

1. บทนำ

หลักความจริงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของคำสอนพระพุทธศาสนา ซึ่งจำแนกเป็นทั้งส่วนที่เป็นจุดยืนของจิตและกระบวนการปฏิบัติ ภาวะของความเป็นจริงนี้มีลักษณะสำคัญคือ ต้องเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงสำหรับคนเรา ซึ่งพระพุทธศาสนามองว่าการรู้แจ้งความจริง คือกระบวนการสำคัญที่ทำให้เกิดพุทธวัฒนธรรมทั้งส่วนที่เป็นหลักการ (Principle) และหลักการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การแจ้งความจริง (Process) ซึ่งมุ่งไปที่เป้าหมายคือการหลุดพ้นจากความไม่รู้หรือโมหะ ซึ่งทำให้เกิดการแสดงออกที่ผิดพลาดต่าง ๆ ทั้งทางกาย วาจา และใจ ความไม่รู้ความเป็นจริงทำให้เกิดการเห็นผิด ยึดถือผิด ๆ เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทั้งส่วนที่เป็นตัวจิตของแต่ละคนและอารมณ์ของจิตที่มากระทบซึ่งนำไปสู่การคิด ว่าเป็นตัวตน เรา เขา และสิ่งที่เป็นภาวะของตัวตนอื่น ๆ ที่ปรากฏขึ้นในโลก การมีอยู่ของตัวเราในฐานะของผู้รู้ (Knower) หรือตัวรับรู้นี้เป็นฐานที่ตั้งและเป็นผู้ยืนยันการมีอยู่ของตัวมันเองในฐานะปรมัตถ์[1]และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตัวมันเองในรูปของ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งปรากฏในฐานะสิ่งสมมติซึ่งจิตคิดและสาละวนอยู่กับเรื่องราว (ความคิด) และเหตุการณ์ซึ่งปรากฏในลักษณะรูปร่างต่าง ๆ ที่ปรากฏเป็นความหลากหลาย เป็นวัตถุต่าง ๆ สภาพความเป็นจริงคือ “ขณะปัจจุบัน” ซึ่งได้รวมเอาภาวะของความเป็นจริงให้เป็นหนึ่ง (เอกัคคตา) ของจิตกับวัตถุ ซึ่งทำให้จิตเกิดกำลังและเป็นอิสระมีอำนาจในการก่อให้เกิดสติปัญญาอยู่กับตัวเอง ซึ่งเป็นเนื้อหาหลักของการพัฒนาให้จิตเกิดความรู้แจ้งจนเป็นวิปัสสนาญาณเพื่อนำไปสู่การยกจิตให้อยู่เหนืออารมณ์ของโลกแห่งปรากฏการณ์และความคิดวุ่นวายง โดยการใช้หลักการรู้ตัวแบบโยนิโสมนสิการเพื่อจำแนกให้รู้ความเป็นขันธ์ซึ่งเป็นภาวะที่กำลังปรากฏ ณ ขณะปัจจุบัน ขณะปัจจุบันจึงมีความสำคัญในฐานจุดยืนยันความเป็นปรมัตถภาวะและกระบวนการพัฒนาจิตให้พ้นจากความทุกข์ถือเป็นความจริงที่รวมเอาจุดเริ่มต้นและเป้าหมายไว้ในตัวเองของมันจนเกิดภาวะเหนือการมีอยู่ของเวลาและเทศะแบบไม่มีเบื้องต้นและที่สุด(อนมัตตัคคะ)

2. ความหมายของคำว่า ปัจจุบันขณะ

คำว่า ปัจจุบันขณะ เป็นคำภาษาไทยแต่มีรากคำมาจากภาษาบาลีทั้งสองคำ คือ ปัจจุบัน มาจากคำว่า ปติ + อุป + อี (ไป ดำเนินไป) + ต แปลว่า ที่ดำเนินไปอยู่เฉพาะหน้า คำว่า ปติ หมายถึง เฉพาะหน้าคือเฉพาะที่จิตรับรู้อยู่ต่อหน้า คำว่า อุป หมายถึงภาวะของจิตในฐานะผู้รับรู้สิ่งที่ปรากฏอยู่เฉพาะหน้า อี ธาตุ หมายถึง ดำเนินไป เป็นไป เดินทางไป ต่อเนื่อง นำไป บ่งถึงภาวะของจิตที่นำสภาพของขันธ์ห้าให้ดำเนินไป (ซึ่งเป็นเรื่องของสังขารในเชิงความคิด) ต ปัจจัย บ่งถึงอดีตกาล ซึ่งบ่งภาวะจิตที่มีลักษณะเกิดและดับไปแล้ว คือว่าจิตที่ระลึกรู้ภาวะเกิดดับของจิตเป็นส่วนที่เป็นอดีตซึ่งยังเป็นสังขารอยู่ ภาวะจิตก็ยังถือเป็นปรมัตถ์จริงแม้เมื่อมีการคิดอยู่ คำว่าปัจจุบันตรงกับภาษาอังกฤษคือ Present ซึ่งหมายถึง การปรากฏตัว การมีอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับความหมายตามภาษาบาลี ส่วนคำว่า ขณะ มาจาก ขณุ หึ สายำ+อ ขณะ ชั่วขณะ ชั่วเวลาดีดนิ้วมือ 10 ครั้ง ขโณตีติ ขโณ เวลาที่เบียดเบียน (ชีวิต สัตว์) ชื่อว่า ขณะ มีรูปวิเคราะห์ว่า เอตฺถาติ ขโณ เวลาที่เป็นกาล เสื่อมอายุของสัตว์ ชื่อว่า ขณะ (ขี ขเย+ยุ, อาเทศยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ สระ หน้า)[2] เป็นไปในความหมายว่า สิ้นไป[3] และ ยุ ปัจจัยในนามกิตก์ แปลง

---

[1] ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), **ลักขณาทิจตุกกะแห่งปรมัตถธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2549), หน้า 6.

[2] พระมหาสมปอง มุทิโต, **อภิธานวรรณา** (อุดรธานี: ศูนย์วิปัสสนากรรมฐานวิหารธรรม, 2558), หน้า 104.

[3] http://www.palidict.com/พจนานุกรมบาลีไทย, 19 กุมภาพันธ์ 2562

ยุ เป็น อน หรือ อณ เป็นรูป ขณ์ แปลว่า การสิ้นไป ช่วงขณะเวลาหนึ่ง ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษคือ momentariness ข้อนี้บ่งความเป็นขณะหนึ่ง ๆ ของจิตที่ถูกแบ่งโดยสังขารคือความคิดปรุงแต่งให้มีความเข้าใจ (คิดปรุงแต่ง) จึงเป็นบ่อให้เกิดความคิดเป็นเวลาคือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต แต่ตัวของจิตเองมีฐานะตัวรู้สิ่งที่เป็นอยู่และดำรงอยู่ของตัวจิตเองโดยปราศจากความคิดเห็นใด ๆ ดังนั้น ปัจจุบันขณะจึงเป็นฐานของปรมัตถ์อารมณ์ที่สัมปชัญญะและสติมีอำนาจในการดำรงอยู่และพิจารณา จำแนกอารมณ์ที่มาปรุงแต่งได้ดีที่สุดและมีกำลัง มีจิตปรากฏชัดเจนไม่หลงไหลตามอารมณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบจิตให้ไขว้เขว หลงคิดไปตามจนติดยึดด้วยอำนาจของความหลง

3. จิตคือฐานที่ตั้งของปรมัตถ์ซึ่งดำรงอยู่ในปัจจุบันขณะ

จุดยืนที่สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนาคือหลักของคำสอนซึ่งตรงกับความเป็นจริงที่ว่า *สรรพสิ่งมีเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้น* การเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยเป็นหลักการและเป็นบ่อเกิดของความเห็นซึ่งมีอิทธิพลต่อจิตในการสร้างโลกทัศน์ต่อตนเองและสิ่งต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การมีความเข้าใจ (Understanding) ของการคิดเพื่อหาเหตุผล (เหตุปัจจัย) ในระดับของความคิด ส่วนการรู้แจ้งเป็นปรากฏการณ์เชิงการประสบ (Experience) ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของจิตซึ่งมีภาวะอัตตวิสัยในฐานปรมัตถ์ ซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพของจิต ดังนั้นการศึกษาความรู้แจ้งปัจจุบันขณะเป็นกระบวนการสำคัญของหลักธรรมเพื่อให้เกิดความเข้าใจโลกและตนเองอย่างถูกต้องจนจิตรู้แจ่มแจ้งซึ่งสัจธรรมด้วยตนเอง ซึ่งเป็นลักษณะเด่นชัดที่สุดของพระพุทธศาสนาที่ต่างจากหลักศาสนาอื่น ๆ ในขณะที่คำสอนอื่นต้องการให้เชื่อในบางสิ่งที่อยู่เหนือมนุษย์และปรากฏการณ์แต่พระพุทธเจ้าสอนไม่ให้เชื่อสิ่งใดแต่ต้องมีประสบการณ์ความจริงปรมัตถ์เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งที่ถูกต้อง

ธรรมชาติของปัจจุบันขณะมีความใกล้ชิดกับหลักไตรลักษณ์ โดยเฉพาะความเป็นสิ่งไม่เที่ยง (อนิจจัง) ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาคือ พระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นอรรถกถา *ความเป็นไตรลักษณ์คือธรรมชาติของจิต* ในส่วนของหลักคำสอนของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเน้นเรื่องการศึกษาความเป็นปรมัตถ์ของจิตซึ่งอาศัยความรู้เชิงวิภาษวิธี (Dialectic) เพื่อไม่ให้จิตตกอยู่ในอำนาจควบคุมของความคิดปรุงแต่งโดยเฉพาะโครงสร้างภาษา จึงไม่สนใจเรื่องหลักการปฏิบัติเชิงหลักการ เนื่องจากหลักการเป็นหลักของความคิด เมื่อความคิดได้รับอิทธิพลของภาษาย่อมสร้างจินตนาการเพื่อให้ตนเองได้เป็นเจ้าของภาวะของความคิดจนลืมไปว่า สิ่งที่เป็นหลักการของความคิดนั้นเกิดจากภาษาซึ่งเป็นเพียงสิ่งบัญญัติเท่านั้น ไตรลักษณ์จึงไม่ใช่เพียงกฎเพื่อทำให้จิตรู้ตัวเองเท่านั้น แต่เป็นความเป็นจริงของจิตเองโดยตัวมันเอง ความคงอยู่ชั่วขณะและมีอยู่ ดับไปเป็นกระบวนการที่สมบูรณ์สิ้นสุดในตัวมันเอง หลักปัจจุบันขณะจึงเป็นตัวปรมัตถ์ธรรมสมบูรณ์โดยตัวมันเอง ไม่ใช่เป็นเครื่องมือนำไปสู่สิ่งอื่นใดทั้งสิ้น สภาพปรมัตถธรรมคือ จิตซึ่งเป็นประธานของกิจกรรมและการมีอยู่ทั้งหลาย โดยปรมัตถ์ จิตคือ สภาวะรู้อารมณ์ หมายถึง การรับรู้สิ่งต่าง ๆ ที่มาปรากฏทางใจโดยผ่านทวารทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ความจริงแล้วการเห็นคือ การที่จิตรู้รูปโดยผ่านตา การได้ยินเป็นการที่ จิตรู้เสียงโดยผ่านหู การรู้กลิ่นเป็นการที่จิตรู้กลิ่นโดยผ่านจมูก การลิ้มรสเป็นการที่จิตรู้รสโดยผ่านลิ้น การสัมผัสเป็นการที่จิตรู้สัมผัสโดยผ่านร่างกาย และการรู้มโนสัมผัสเป็นการที่จิตรับรู้โดยผ่านใจ

“ตถาคตเรียกสิ่งนี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้นดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวง หนึ่งดับไป ตลอดทั้งคืนและวัน เปรียบเหมือนลิงเมื่อเที่ยวไปในป่าเล็กและป่าใหญ่จับกิ่งไม้ ปล่อยกิ่ง นั้นแล้ว ย่อมจับกิ่งอื่น

ปล่อยกิ่งนั้นแล้วย่อมจับกิ่งอื่นต่อไป ฉะนั้นตถาคตจึงเรียกสิ่งนี้ว่า จิตบ้างมโน บ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ตลอดทั้งคืนและวัน"[4]

หลักการคิดเรื่อง*การดำรงอยู่ของจิตชั่วขณะ*จึงเป็นจุดยืนสำคัญซึ่งบ่งภาวะอัตวิสัยซึ่งสอดคล้องกับลักษณะความจริงที่ค้นพบโดยนักวิทยาศาสตร์ที่วิเคราะห์สภาพสิ่งปรากฏการณ์ภายนอกเป็นสิ่งว่างเปล่าและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาในรูปของควันตัมฟิสิกซ์ ซึ่งการปรากฏตัวของลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับการดำรงอยู่ของสิ่งเคลื่อนไหวที่ชี้ไปที่ความเป็นสิ่งไม่เที่ยงของจิตในฐานะตัวรับรูปปรากฏการณ์ข้างนอกซึ่งบ่งถึงความเป็นปริมาณ ขนาด จนมาสนใจธรรมชาติของจิตตัวผู้รู้จึงเป็นสิ่งสุดท้ายหรือเป้าหมายของการมองหาคุณค่าหรือความสำคัญกับจิต จิตกับอารมณ์ของจิตโดยปรมัตถ์แล้วไม่แยกจากกันเป็นแต่เพียงความคิดเท่านั้นที่ทำให้เกิดการแยกเป็นวัตถุและจิตต่างกัน จึงไม่จำเป็นต้องแสวงหาพระเจ้าผู้สร้างโลกหรือจักรวาลอย่างเช่นศาสนาในกลุ่มเทวนิยม เมื่อเป้าหมายไกลจากตนเองคือไม่ใช่จิตเองย่อมเป็นการยากในการพบความบริบูรณ์ของจิต

ราธกฤษณันกล่าว "*แนวคิดเชิงการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง (หรืออนิจจัง) ซึ่งนำมาเปิดเผยโดยพระพุทธเจ้าเมื่อ 2500 กว่าปีที่แล้ว ทำให้เราเข้าใจได้ลึกซึ้งซึ่งได้มีการค้นพบโดยวิทยาศาสตร์สมัยใหม่และความคิดท้าทายใหม่ ๆ สมัยปัจจุบันด้วย*"[5] ความเป็นอนิจจังของสรรพสิ่งจึงมีความเป็นสากลและเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ไม่ว่าจะเป็นคนชาติใดภาษาใด เผ่าพันธุ์ใดก็ตามย่อมรู้ภาวะความเป็นจิตและการคิดได้ด้วยตนเอง นี่จึงทำให้หลักคำสอนของพระพุทธเจ้ามีความเป็นสากลและนำไปสู่ความพ้นจากมิจฉาทิฏฐิได้ อนิจจัง หมายถึงสิ่งที่ไม่เที่ยง ภาวะที่เป็นอนิจจัง นั้น เรียกเป็นคำศัพท์ตามบาลีวา อนิจจตา หมายถึงลักษณะที่ แสดงถึงความไม่เที่ยงเรียกเป็นคำศัพท์ว่าอนิจจลักษณะสังขารทั้งหลายเป็นทุกข

อนิจจัง เป็นลักษณะที่ 1 ในไตรลักษณ ซึ่งโดยทั่วไปถือวา เป็นรากฐานของลักษณะที่ 2 และ ที่ 3 คือ ทุกขังและอนัตตา[6] เมื่อจิตเริ่มรู้เห็นความเป็นอนิจจังแล้วย่อมนำไปสู่กระบวนการต่อไปคือ สภาพที่ทนอยู่อย่างเดิมไม่ได้นานาคือ ทุกขัง เมื่อเห็นความเปลี่ยนแปลง ขัดแย้งต่อความต้องการของตนย่อมปล่อยวางไปสู่ภาวะของความเป็นของไม่ใช่ตน ไม่เกี่ยวข้องกับตน คือ อนัตตา ในเชิงหลักการ ส่วน ไตรลักษณ์ในเชิงปรมัตถ์คือการปฏิบัติเป็นประสบการของผู้ปฏิบัติเองเมื่อเห็นจิตและสรรพสิ่งรวมเป็นหนึ่งเดียวย่อมไม่ดิ้นรนอยากให้เป็นไปตามอำนาจของความอยากของตน เพราะสรรพสิ่งเชื่อมโยงหรือเป็นของจิตอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงได้สอนภาวะของความไม่เที่ยง การดำรงอยู่ชั่วขณะของจิตและสรรพสิ่ง จนในสมัยต่อมาได้กลายเป็นหลักการปฏิบัติคือภาวะ "ปัจจุบันขณะ" อย่างเป็นระบบเพื่อสร้างระบบปรัชญาแบบพุทธที่แตกต่างในรูปของกลุ่มคำสอนต่าง ๆ โดยหลักการทั่วไปแล้วยังเหมือนกับต่างกันแต่วิธีการของการเข้าถึงการรู้แจ้ง จนได้พัฒนาการเป็นหลักคำสอนเชิงปรัชญาสมบูรณ์ในภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงปรินิพพานแล้ว และส่งผลต่อมายังรุ่นหลังที่บ่งกันชัดเจนเป็นฝ่ายหีนยานและมหายาน ในขณะที่หีนยานยอมรับหลักการเดิมและใช้วิธีการเชิงปรัชญาขณิกวาท คือสรรพสิ่งดำรงอยู่เพียงชั่วขณะและแบ่งหลักการปฏิบัติไว้แยกต่างหากจนเป็นลักษณะฝ่ายบรรพชิตซึ่งเน้นการปฏิบัติเพื่อละทางโลก และฝ่ายคฤหัสถ์ซึ่งยังติดอยู่ในโลก ทำให้เกิดการเน้นเรื่องการปฏิบัติเพื่อการรวมจิตให้เป็นหนึ่งก่อนพิจารณาเห็นไตรลักษณ์ ส่วนปัจจุบันขณะฝ่ายมหายานเน้นไปที่ความเป็นปรมัตถ์ธรรมของจิตโดยตรง จึงไม่มีการแบ่งแยกออกเป็นสองฝ่าย

---

[4] **สำ.นิ.** (ไทย) 16/61/116.

[5] S. Radhakrishnan, **Indian Philosophy**, Vol., I,. Second Edition, (London: Oxford University Press), 2009,p. 367.

[6] Malalasekera G.P., **Encyclopaedia of Buddhism Volume** I, (Srilanka: the Government of Ceylon,1961), หน้า 657.

แต่เป็นลำดับขั้นของการรู้แจ้งสามารถเกิดขึ้นได้ทุกขณะไม่จำเพาะหรืออยู่ในภาวะใด โดยพัฒนาเป็นหลักสุญตาและจิตตมาตราโดยเน้นไปที่หลักญาณวิทยาเน้นความรู้เชิงตรรกศาสตร์มากกว่าจริยศาสตร์ การเกิดขึ้นของการปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงนิพพานาจึงได้รับการพัฒนาช่วงหลัง[7]

หลักการเชิงเหตุผลของการนำเสนอหลักปัจจุบันขณะคือ การอ้างหลักการที่เกี่ยวกับการมีอยู่เพียงชั่วขณะหนึ่งตามหลักเหตุผล โดยความสามารถของภาวะที่เป็นการสร้างสิ่งหนึ่งให้เกิดขึ้นมีผลต่อสิ่งหนึ่งให้เกิดสืบเนื่องกันไปในฐานะของภาวะหนึ่ง (สัจ) ของสิ่งปรากฏ สิ่งที่ไม่เคยมีเลยเช่น หนวดเต่า เขากระต่ายไม่ไม่สามารถส่งผลให้เกิดสิ่งใด ๆ ได้ อย่างที่สองคือ ถ้าตัวตนเป็นสิ่งเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา คือทุกขณะ แล้วก็จะเป็นการยากในการอธิบายข้อเท็จจริงของภาวะความจำ (Memory) ซึ่งปรากฏการณ์ของปัจจุบันขณะเป็นสิ่งที่ทุกคนมีประสบการณ์และเป็นปัจจุบันเสมอ พิสูจน์ได้ด้วยตนเอง

ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ถือว่า ไม่มีสิ่งที่เป็นภาวะ หรือตัวตนใดเป็นสิ่งคงอยู่ถาวรเกินขณะหนึ่งได้ มีแต่ภาวะแห่งความกลายมาเป็น (Becoming) อยู่ตลอดเวลา ภาวะที่คนเข้าใจว่าเป็นตัวตนนั้นเป็นสิ่งที่ไม่สามารถดำรงอยู่ได้คงเดิมตลอดเวลา แต่มีเหตุปัจจัยให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือการคิดปรุงแต่งและการกระทำซึ่งเป็นการแสดงออกของจิตอยู่ตลอดสืบเนื่องกัน จึงเป็นสิ่งดำรงอยู่เพียงชั่วขณะ เกิดแล้วก็ดำเนินไปสู่การเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งใหม่ มิใช่แต่ปรากฏการณ์ของจิตเท่านั้นสิ่งที่ดูเหมือนเป็นวัตถุภายนอกทั้งส่วนที่ไม่มีจิตวิญญาณและส่วนที่เป็นชีวิตมีจิตวิญญาณก็มีการเปลี่ยนแปลงไปด้วยตลอดเวลา แต่ในสภาพปรมัตถ์ยังปรากฏเป็นความต่อเนื่องและเป็นอารมณ์ของจิต แต่คนที่ไม่เข้าใจหลักการและกำลังปฏิบัติวิปัสสนาย่อมไม่สามารถรู้แจ้งอารมณ์ความเป็นจริงดังนี้ได้ จึงเข้าใจว่ามีตัวตนถาวรซึ่งเป็นจุดยืนของการแสดงให้เห็นภาวะของมิจฉาทิฏฐิตามหลักพระพุทธศาสนที่สำคัญยิ่ง และเป็นสิ่งที่จะต้องถูกเปลี่ยนแปลงให้เกิดสัมมาทิฏฐิ[8]

> *“คำสอนของพระพุทธเจาที่วา ความจริง เปนกระบวนการปรุงแต่งคือเป็นสังขตะ อาศัยสวนประกอบซึ่งแยกได 2 สวน ไดแก ความเปนอิสระและธรรมชาติ ที่เกิดขึ้นเองตามสภาพวะ ถึงแมจะจะมีเหตุการณอยูในความยั่งยืนถาวรของชีวิต นั่นเปนเพียงสมมติ แตเนื้อหาของหลักคำสอนของพระพุทธเจาเกี่ยวกับ อนิจจัง คือความไมเที่ยง”*[9]

อนิจจลักษณะ คือ ลักษณะแหงความไมเที่ยงของ สิ่งทั้งหลาย ทั้งที่เปนรูปธรรมและนามธรรม เมื่อเห็นความไมเที่ยงของรูปธรรมนามธรรมแลว ก็จะรู ตอไปวา ความไมเที่ยงของรูปธรรมนั้น เปนความทุกข ของรูปธรรมอีกดวย ซึ่งก็หมายถึง การมองเห็น ทุกขลักษณะพรอมไปกับอนิจจลักษณะดวย ดังพระบาลีวา ยทนิจฺจ ตำ ทุกฺขำ สิ่งใดไมเที่ยง สิ่งนั้น เปนทุกขทุกขลักษณะจึงตั้งอยูบนพื้นฐานแหงอนิจจลักษณะ[10] อนิจจลักษณะ และทุกขลักษณะที่มีปรมัตถอารมณนั้นเปนไฉน บุคคลใดเพียรเพงพิจารณาขันธ 5 อยูอย่างไมขาดสาย จนเกิดความรูสึกอยางชัดแจงวา เมื่อรูปกระทบตา อาการเห็นเกิดขึ้น ขณะหนึ่งแลวก็ดับไป เมื่อกลิ่นกระทบจมูก อาการรูกลิ่นเกิดขึ้นขณะหนึ่งแลวก็ดับไป เมื่อเย็น รอน ออน แข็ง กระทบกาย อาการสัมผัสเกิดขึ้นขณะหนึ่งแลวก็ดับไป เมื่อธรรมารมณกระทบใจ

---

[7] M. Hiriyanna, **Outlines of Indian Philosophy**, (New Delhi: Motilal Banarsidass Pub. 2005), p. 144.

[8] Rhys Davids, **Early Buddhism**, (London: Constable@ company Ltd., 2016) pp. 56–57.

[9] Jacobson Nolan Pliny,**Understanding Buddhism,**(Southern Illiniis University Press Carbondale and Edwardsville), 1986, p. 49.

[10] **สำ.ข.**(บาลี) 17/15/19,18/1/1.

อาการรูสึก เกิดขึ้นขณะหนึ่งแลวก็ดับไป ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นขณะหนึ่งแลวก็ดับไป ดังกลาวนี้ สักแตวาเปนสภาวะ หาใชมีสัตวมีบุคคลเปนผูเห็น ไดยิน ไดกลิ่น รูรส รูสัมผัส ไดนึกคิดอยางใดไม และโดยที่ สภาวะเหลานี้เกิดขึ้นแลวดับไปนี้แหละเรียกวา อนิจจัง คือ ความไมเที่ยง

แนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังปรากฏแม้ในสมัยกรีกโบราณ์คือ เฮราคลีตุสกลาววา“ทุกสิ่งทุกอยางเลื่อนไหลไป เปนกระแส” ดุจดังสายน้ำลำธารที่นับวันแตจะไหลไปอยางไมมีวันหยุดนิ่ง ในโลกนี้ไมมีสิ่งใดเที่ยงแท คงที่แมชั่วเวลาอันสั้น เฮราคลีตุสอธิบายเรื่องนี้ไวอยางคมคายวา “ทานไมสามารถกาวลงในแมน้ำสายเดียวกันไดถึงสองครั้งเพราะน้ำไมไหลมาที่ตัวเราตลอดเวลา” [11] “อะไรก็ตามที่มีการเกิดล้วนมีความดับทำลายไปเป็นธรรมชาติ พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงสร้างหลักสัมมาทิฏฐิทางตรรกะไว้กับหลักการดำรงอยู่ชั่วขณะของชีวิตและสรรพสิ่งในโลกไว้ในหลักคำสอนเรื่องอนิจจัง”[12]

หลักการพิสูจน์ความเป็นปัจจุบันขณะในรูปของอนิจจัง ปรากฏในคัมภีร์สำคัญที่บ่งภาวะของอนิจจังซึ่งเป็นหลักการเชิงสมมติบัญญัติเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถูกต้องคือ “ที่ชื่อวาเปนอนิจจัง ก็เพราะเปนสิ่งที่ไมเที่ยงแทยั่งยืนคงอยู ตลอดไป(อนจฺจนฺติกตาย) และเพราะเปนสิ่งที่มีความเริ่มตนและความสิ้นสุด (มีจุดเริ่มและมีจุดจบ, อาทิอนฺตวนฺตตาย)”[13] “ชื่อวาเปนอนิจจัง เพราะเกิดขึ้นเสื่อมสลายและกลายเปนอยางอื่น หรือเพราะมีแลวก็ไมมี (อุปฺปาทวยญฺญถตฺตภาวา หุตฺวา อภาวโต วา)” [14] แตที่ถือวาทานประมวลความหมายตางๆ มาแสดงไวโดยครบถวนก็คือ การแสดงอรรถแหงอนิจจตาเปน 4 นัย หมายความวาเปนอนิจจังดวยเหตุผล 4 อยางคือ 1) อุปฺปาทวยปฺปวตฺติโต เพราะเปนไปโดยการเกิดและการสลาย คือเกิดดับ ๆ มีแลวก็ไมมี 2) วิปริณามโตเพราะเปนของแปรปรวน คือ เปลี่ยนแปลงแปรสภาพไปเรื่อย ๆ 3) ตาวกาลิกโตเพราะเปนของชั่วคราว อยูไดชั่วขณะ ๆ 4) นิจฺจปฏิกฺเขปโต เพราะแยงตอความเที่ยง คือ สภาวะของมันที่เปนสิ่งไมเที่ยงนั้นขัดกันอยูเองในตัวกับความเที่ยง หรือโดยสภาวะของมันเอง ก็ปฏิเสธความเที่ยงอยูในตัว เมื่อมองดู รูเห็นตรงตามสภาวะของมันแลว ก็จะหาไมพบความเที่ยงเลย ถึงคนจะพยายามมองให เห็นเปนเที่ยง มันก็ไมยอมเที่ยงตามที่คนอยาก จึงเรียกวามันปฏิเสธความเที่ยง[15]

ไตรลักษณในคัมภีรวิสุทธิมรรค เปนการมองโดยลึกซึ้งถึงสภาพสังขารทั้งปวง โดยใชปญญาเปนเครื่องพิจารณาเชน พิจารณาเบญจขันธดวยวิปสสนา เชน อนิจฺจ (สิ่งที่ไมเที่ยง)พึงทราบอนิจจตา (ความไมเที่ยง) พึงทราบอนิจจานุปสนา (การพิจารณาเห็นวาไมเที่ยง) พึงทราบอนิจจานุปสสี(ผูพิจารณาเห็นวาไมเที่ยง) กอนใน 4 บทนั้น อนิจฺจ (สิ่งที่ไมเที่ยง) ไดแกปญจขันธ อนิจจตา (ความไมเที่ยง) ก็ไดแกความเกิดขึ้นเสื่อมไปและเปนอื่นไปหรือความที่มีแลวก็ไมมีแหงปญจขันธเหลานั้นและ อนิจจานุปสนา คือการพิจารณาเห็นวาไมเที่ยงในขันธทั้งหลายมีรูปเปนอาทิ ดวยอำนาจแหงอนิจจตา เพราะไม่ไดมนสิการความเกิดและความดับเพราะถูกสันตติ คือความสืบตอหรือความเปนไปอยางตอเนื่องปดบังไว อนิจจลักษณะจึงไมปรากฏ ดังพระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “*เมื่อใดอริยสาวก*

---

[11] พระราชวรมุนี(ประยูร ธมฺมจิตฺโต),**ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**,พิมพ์ครั้งที่4, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม,2542),หน้า 53.

[12] S. Radhakrishnan, **Indian Philosophy, Vol I,** Second Edition, P. 368.

[13] **วิสุทธิ.**3/237.

[14] **วิสุทธิ.**3/275.

[15] **วิสุทธิ.**3/246

พิจารณาเห็นดวยปญญาวา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไมเที่ยง เมื่อนั้น ยอมหนายในทุกข นั่นเปนทางแหงความบริสุทธิ์"[16]

หลักการความเป็นจริงของปัจจุบันขณะซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับความเป็นจริงของจิตและสรรพสิ่งเชิงความเข้าใจหลักเพื่อความเข้าใจอย่างถูกต้อง นำไปสู่การกระบวนการฝึกจิตให้เกิดสัมมาทิฏฐิและเป็นสิ่งเดียวกับภาวะแห่งปัจจุบันด้วยการรู้ความเป็นจริงโดยอาศัยการใช้สัมปชัญญะและสติให้เห็นภาวะของไตรลักษณ์

4. กระบวนการพัฒนาจิตโดยการรู้ตัวอยู่ ณ ปัจจุบันขณะ

ในการพัฒนาจิตเพื่อให้เป็นหนึ่งเดียวกับปรมัตถ์คือให้รู้ตนในภาวะของปัจจุบันขณะซึ่งเป็นปรมัตถธรรมนั่นเองไม่ต้องทำสิ่งอื่นใด เพียงแต่รู้มีสติสัมปชัญญะรู้ตัวเองทุกขณะโดยปราศจากเป้าหมาย รู้เท่าทันอารมณ์ความคิดปรุงแต่ง หากจิตหลงไปกับความคิดถือเป็นสิ่งสมมติคือให้รู้ทั้งส่วนที่เป็นสมมติและปรมัตถ์รวมกัน จิตก็จะไม่ติดคือหลงไปกับความคิดใด ๆ หรือทฤษฎีอื่นใดนอกจากการรู้ปรมัตถ์ในปัจจุบันขณะที่เป็นอย่างที่มันเป็นซึ่งเป็นการรวมเอาหลักไตรลักษณ์เข้าด้วยกัน

การกำหนดรู้อารมณ์กรรมฐานโดยละเอียด ตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงที่สุด ใน เวลา ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นอยู่กับอารมณ์กรรมฐานในแต่ละขณะ โดยไม่หวนคิดถึงอารมณ์อื่น และไม่ควรใส่ใจต่อรูปร่างสัณฐานของร่างกายทั้งหมดหรือส่วนใด ส่วนหนึ่ง ควรปล่อยวางความรู้สึกที่มีตัวตน โดยกำหนดไม่ยินดียินร้าย เพียงแต่รับรู้สภาวธรรมปัจจุบันเท่านั้น การกำหนดอารมณ์ทุกครั้งจัดเป็นการอบรมวิปัสสนาญาณให้เกิดขึ้นตามแนวของสัมมาทิฏฐิ[17] การกำหนดอย่างนี้เป็นการกำหนดบัญญัติยังไม่จัดเป็นวิปัสสนาคือจะต้องให้ผู้ปฏิบัติทำการกำหนดอารมณ์บัญญัติไปก่อน มิฉะนั้นจิตจะไม่มีที่กำหนด เพราะสภาวะ ปรมัตถ์เป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก ต่อเมื่อมีสัมมาทิฏฐิ คือ ปัญญาแก่กล้าขึ้น อารมณ์บัญญัติเหล่านี้จะหายไป เหลือแต่สภาวะปรมัตถ์ล้วน ๆ อธิบายพอสังเขป ดังนี้ บัญญัติ คือ สิ่งที่เราสมมติขึ้นเป็นไปตามที่เราตกลงยินยอมกัน แยกเป็น 2 ประเภท ดังนี้ 1) นามบัญญัติ (สัททบัญญัติ) 2) อัตถบัญญัติ (สัญลักษณ์)

ปัจจุบันขณะหรือสภาวปรมัตถ์ของจิตในฐานะประธานของธรรมที่เหลือ มีการตามรู้เท่าทัน โดยอาการของจิตคือ 1) เจตสิกเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยจิตเกิดไม่ว่าจะเป็นความพอใจ ความไม่พอใจ ความรัก ความเกลียด ความสงบ หรือความฟุ้งซ่าน ล้วนเป็นคุณสมบัติของเจตสิกทั้งสิ้น แต่เจตสิกเกิดขึ้นเองและแสดงพฤติกรรมเองไม่ได้ต้องอาศัยจิตเป็นตัวแสดงพฤติกรรมแทน 2) รูป ธรรมชาติที่แตกสลายไป ด้วยอำนาจของความร้อนและความเย็นซึ่งทั้งสองนัยนี้สรุปได้ว่า รูปก็คือธรรมชาติที่แตกดับนั่นเอง รูปปรมัตถ์มีวิเสสลักษณะ โดยมีลักษณะพิเศษ 4 ประการ คือ *รุปฺปนลกฺขณ* มีการสลายแปรปรวน เป็นลักษณะ *วิกิรณรส* มีการแยกออกจากกัน (กับจิต) ได้ เป็นกิจ *อพฺยากตปจฺจุปฏฺฐาน* มีความเป็นอัพยากฤต เป็นอาการปรากฏ *วิญญาณปทฏฺฐาน* มีวิญญาณ เป็นเหตุใกล้ให้เกิด 3) นิพพาน เป็นธรรมชาติที่พ้นจากรูปนามขันธ์ 5[18] วิเสสลักษณะของนิพพาน มี 5 ประการ คือ *สนฺติ ลกฺขณา* มีความสุขสงบจากเพลิงทุกข์ เป็นลักษณะ *อจฺจุตรสา* มีความไม่เคลื่อนเป็นกิจ (สัมปติรส) *อนิมิตฺตปจฺจุปฏฺฐานา* ไม่มีนิมิต

[16] **ขุ.ธ.** (ไทย) 25/277–279/118.

[17] **ม.มู.** (ไทย) 12/89/81

[18] **องฺ. จตุกฺก.** (ไทย) 21/179/252.

เครื่องหมายเป็นอาการปรากฏ (วา) *นิสฺสรณปจฺจุปฏฺฐานา* (หรือ) มีความออกไปจากภพ เป็นผล *ปทฏฺฐาน น ลพฺภติ* ไม่มีเหตุใกล้ให้เกิด เพราะนิพพานเป็นธรรมที่พ้น จากเหตุจากปัจจัยทั้งปวง

การรู้ปรมัตถ์เป็นการรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการเจริญวิปัสสนา ถ้าหากไม่รู้ปรมัตถ์อย่าง ถูกต้อง และแจ่มแจ้งแล้วก็ไม่อาจนำไปสู่การเจริญวิปัสสนาให้เกิดผลได้ เพราะอารมณ์ของวิปัสสนา ที่ แท้จริงเป็นปรมัตถ์ล้วน ๆ ย่นย่อลงเป็น 2 ประเภท คือ นามปรมัตถ์ และรูปปรมัตถ์ จิตและเจตสิก จัดเป็นนามปรมัตถ์ รูป จัดเป็นรูปปรมัตถ์ ที่ไม่รู้โลกุตตรธรรม (นิพพาน) สภาวธรรม 4 อันได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน จึงชื่อว่า ปรมัตถ์" แม้อรรถกถาของคัมภีร์กถาวัตถุก็อธิบายเรื่องนี้ว่า "สภาวะ ที่ไม่ควรยึดถือ โดยอาการที่ไม่มีจริงเหมือนมายากล และพยับแดดเป็นต้น ชื่อว่า สัจจิกัฏฐะ (สภาวะที่ มีจริง) สภาวะสูงสุดที่ไม่ควรยึดถือ โดยเป็นสิ่งที่ฟังต่อมา ชื่อว่า ปรมัตถ์ เกี่ยวกับสัจจิกัฏฐะ (สภาวะที่แท้จริง) ว่า "อนึ่ง ชื่อว่า "สัจจิกฏฐะ" เพราะปรากฏจริงแก่ตนเอง และชื่อว่า "ปรมัตถ์" เพราะประจักษ์แก่ตน พระพุทธเจ้าทรงตรัสคำนี้ไว้โดยหมายถึง ธรรมเหล่านั้น คือ ขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 รวมเป็นปรมัตถ์ 57 ประการ ซึ่งเป็นอารมณ์ของการกำหนดรู้ตามหลักวิปัสสนาภูมิ ผู้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลย่อมรับรู้มรรค ผล และ นิพพาน โดยประจักษ์ได้ ดังนั้น รูปนามทั้งหมดจึงเป็นสภาวะที่มีอยู่จริงซึ่งเรียกว่า ปรมัตถ์ เมื่อจิตจดจ่ออยู่กับสภาวธรรมปัจจุบัน ก็จะเกิดจิตวิสุทธิ สามารถยังวิปัสสนามรรคให้เกิดขึ้น ความเพียรที่กำหนดสภาวะคิดฟุ้งซ่าน หรือสภาวะเจ็บปวดเป็นต้น คือ สัมมาวายามะ สติที่ระลึกรู้รูป เวทนา จิต และสภาวธรรมตามหลักสติปัฏฐาน 4 คือ สัมมาสติ ความตั้งมั่นของจิตในสภาวธรรม คือ สัมมาสมาธิ หรือวิปัสสนาขณิกสมาธิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ทั้งสามอย่างนี้จัดอยู่ในหมวดสมาธิของอริยมรรค ถือเป็นการเจริญอริยมรรคครบทั้ง 8 ไปในขณะรู้ปรมัตถธรรมในปัจจัยบัน

การเจริญภาวนาด้วยการดำรงจิตให้อยู่ในภาวะปัจจุบันขณะซึ่งเป็นที่รวมของปรมัตถธรรมทั้งปวง ดังพุทธพจน์ว่า "ขโณ โว มา อุปจคา" แปลว่า ขณะอย่าล่วงจิตท่าน หรือ หรือพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเตือนพุทธบริษัทก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า "ขยวยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ" แปลความว่า สิ่งปรุงแต่งหรือสังขารทั้งหลายมีความสิ้นไป (ขย) เสื่อมไป (วย) เป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงดำเนินชีวิตให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท[19] คือ การหลงลืมภาวะของความเป็นปรมัตถ์ของจิตนั่นเอง ข้อนี้จึงบ่งถึงความบริบูรณ์ของจิตของพระอรหันต์ซึ่งเป็นผู้มีสติสมบูรณ์ตลอดเวลา

5. สรุป

ปัจจุบันขณะคืออารมณ์รวมของปรมัตถภาวะของจิตและสิ่งที่เป็นอารมณ์ของจิต ซึ่งเป็นทั้งตัวหลักการและกระบวนการของการเจริญวิปัสสนาภาวนาซึ่งสามารถนำไปสู่การการเป็นเอกภาพระหว่างจิตกับวัตถุซึ่งจำแนกออกเป็นจิต เจตสิก รูป และนิพพานซึ่งมีจิตนั่นเองเป็นประธาน จิตที่ปราศจากการคิดปรุงแต่งใด ๆ ย่อมดำรงอยู่เพียงขณะของปัจจุบันตลอดเวลาคือการหลุดพ้นจากการคิดปรุงแต่งซึ่งเป็นบ่อเกิดของสิ่งสมมติบัญญัติทั้งหลาย กระบวนการฝึกจิตเพื่อนำไปสู่การพัฒนาจิตให้รู้เห็นมีประสบการณ์กรับการเกิดดับของจิตซึ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีบุคคลหรือตัวตนใด ๆ เป็นผู้กระทำคือกระบวนการปฏิบัติโดยปราศจากผู้ปฏิบัติโดยการรับรูปภาวะปรมัตถ์ของจิตและธรรมทั้งหลายคือวิธีและการดำเนินชีวิตไปสู่การดับทุกข์ในทางพระพุทธศาสนา

[19] **ที.ม.** (ไทย) 10/218/166.

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). **ลักขณาทิจตุกกะแห่งปรมัตถธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2549.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **อภิธานวรรณา**. อุดรธานี: ศูนย์วิปัสสนากรรมฐานวิหารธรรม, 2558.

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, 2542.

Jacobson Nolan Pliny. **Understanding Buddhism.** Southern Illiniis University Press Carbondale and Edwardsv ille, 1986.

M. Hiriyanna. **Outlines of Indian Philosophy**. New Delhi: Motilal Banarsidass Pub, 2005.

Malalasekera G.P. **Encyclopaedia of Buddhism Volume I**. Srilanka: the Government of Ceylon,1961.

Rhys Davids. **Early Buddhism**. London: Constable@ company Ltd., 2016.

S. Radhakrishnan. **Indian Philosophy. Vol I.** Second Edition, London: Oxford University Press, 2009.

http://www.palidict.com/พจนานุกรมบาลีไทย 19 กุมภาพันธ์ 2562